

מבט אישי

מדינה חסרת אמצעים

לא הפתעה הייתה במלחמת יום הכיפורים אלא אסטרטגיה מכוונת של משה דיין לאפשר לערבים להנחית את המכה הראשונה. שר הביטחון העריך שזוהי הדרך לשמר את הסטטוס קוו בשטחים. באמצעות אי־הפעלת האמצעים המיוחדים סייע ראש אמ"ן אלי זעירא לדיין לממש את האסטרטגיה שלו

מבוא

לקראת יום השנה ה־40 למלחמת יום הכיפורים שוב עלתה לכותרות הסוגיה של אי־הפעלת האמצעים המיוחדים ערב המלחמה. לאמצעים האלה, שנחשבו ל"פוליסת הביטוח הלאומית של ישראל", ייחסו את היכולת לתת התרעה ודאית לקראת התקפה מצרית על ישראל, ולמרות זאת - בהוראתו המפורשת של ראש אמ"ן דאז, אלוף אלי זעירא - הם לא הופעלו בימים המתוחים של ערב המלחמה.¹

אף שאלוף זעירא טען בעדותו בפני ועדת אגרנט שהאמצעים המיוחדים הופעלו לפני המלחמה, אך לא הניבו ממצאים,² ואף שבמהלך השנים היו כמה חוקרים שאימצו את הגישה הזאת, הרי הצטברו די והותר ראיות לכך שמדובר בטענה לא מדויקת: האמצעים המיוחדים אומנם הופעלו לזמן קצר לפני המלחמה, אך רק לצורך בדיקה של כשירותם הטכנית ולא לשם הפקת מודיעין.³ שאלת המפתח שבה נותר לדון היא מדוע

זעירא לא הפעיל את האמצעים המיוחדים ויצר מצג שווא כאילו הם הופעלו. את התשובה, לדעתי, יש למצוא בתחום הפוליטי ולא בתחומי המודיעין או הפסיכולוגיה. במילים אחרות: ההסבר מצוי, לפי תפיסתי, בתחום האינטרסים הפוליטיים והמדיניים.

המאבק על הסטטוס קוו

במהלך ספטמבר ובימים הראשונים של אוקטובר - עד לפרוץ המלחמה - זרמו לישראל התרעות רבות על ההכנות שעושים המצרים והסורים.⁴ לכולן נתן המודיעין אותו הסבר: ההתרעות שמגיעות ממצרים קשורות לתרגיל הגדול שעורך צבא מצרים, ואילו ההכנות של הסורים נובעות מחשש שישראל עומדת לתקוף אותם. למרות זאת, בישיבה שהתקיימה אצל ראש הממשלה בתחילת אוקטובר לא המליץ הרמטכ"ל דדו על גיוס מילואים,⁵ מכיוון שחיכה לאישור סופי מהאמצעים המיוחדים - שלמיטב הבנתו פעלו - שפני מצרים למלחמה. גם בימים שלאחר מכן לא הובאו לידיעת דדו כל הידיעות המודיעיניות וכל המידע על המתרחש בקווי החזית, ובכללן ידיעות ראשונות במעלה שהיו, סביר להניח, הופכות את ההערכה שעומדת לפרוץ מלחמה מ"סבירות נמוכה" ל"ודאות גמורה".⁶

בשעות אחרי הצהריים של יום חמישי, 4 באוקטובר, הגיעו ידיעות על פינוי בהול של משפחות המומחים הסובייטים ממצרים. זה היה סימן מעיד מובהק לכך שעומדת

רמטכ"ל מלחמת יום הכיפורים דוד (דדו) אלעזר ושר הביטחון משה דיין, 1973 | דדו לא יכול היה להתחיל בגיוס המילואים מכיוון שדיין חתר לכך שהמילואים יגויסו רק לאחר שהערבים יתחילו להילחם. הנוסח המדויק של דיין היה "לא להזיז כוחות, אלא אם ממש יתחיל"

אדם רז
היסטוריון, דוקטורנט במדע המדינה

**מדוע זעירא לא הפעיל את
האמצעים המיוחדים ויצר מצג
שווא כאילו הם הופעלו? את
התשובה, לדעתי, יש למצוא בתחום
הפוליטי ולא בתחומי המודיעין או
הפסיכולוגיה**

לפרוץ מלחמה, אך דמויות מפתח באמ"ן המשיכו לטעון שאין כוונת מצרים וסוריה לצאת למלחמה. הדיווח שיצא מאמ"ן על פינוי הסובייטים ועל תמונת המצב שהייתה בידי בעקבות גיחת צילום בחזית התעלה היה ש"הצבא המצרי בחזית התעלה נמצא בהיערכות חירום שדוגמתה לא איתרנו אף פעם בעבר",⁷ אולם זעירא לא נסוג בומהערכתו שמלחמה איננה סבירה אף שהוא הודה כי אינו יכול להסביר את פינוי המשפחות.⁸ לעומת זאת דדו העיר בבוקר שלמחרת (5 באוקטובר): "אין לי מספיק הוכחות שלא הולכת להיות התקפה".⁹

על אף הערכת זעירא ודיין שמלחמה אינה סבירה, החליט דדו בבוקר יום שישי, 5 באוקטובר, להכריז על "מצב כוננות ג" - לראשונה מאז מלחמת ששת הימים. "יש לי נטייה לעשות מצב כוננות רציני", הוא הדגיש בישיבה שנערכה במשרדו.¹⁰ לאחר מכן, בישיבה אצל שר הביטחון, פנה דדו פעם נוספת לזעירא ושאל אותו אם האמצעים המיוחדים מופעלים - מה שמלמד כי הוא ציפה לקבל מהם התרעה מכרעת. תשובתו של זעירא אינה מצוינת במקורות, אולם בדו"ח של ועדת אגרנט נכתב כי דדו ודיין התרשמו "שהעניין הנידון [הפעלת האמצעים המיוחדים] נלקח בחשבון הערכותיו [של זעירא]".¹¹

בפגישה עם גולדה שהתקיימה בלשכתה בתל-אביב מאוחר יותר בבוקר 5 באוקטובר ציין דדו כי כוחות מצרים וסוריה ערוכים למתקפה וכי אין לנו "הוכחות פוזיטיביות שאין זה מערך תקיפה".¹² לכן - אמר - נעשו כל ההכנות הדרושות (אף אלה שקשורות ללוגיסטיקה של גיוס מילואים - צעד שבסמכות הרמטכ"ל להורות עליו ואינו דורש את הסכמת שר הביטחון) חוץ מאשר גיוס המילואים עצמם. דדו ציין עוד בפני גולדה שלצבאות ערב יש יכולת לתקוף "ואף שאין לנו אינדיקציה מספקת שהם אכן רוצים לתקוף, איני יכול לומר, על סמך הידיעות, שהם לא מתכוונים לעשות זאת".¹³ כמוכן אמר דדו לגולדה כי הוא בטוח שתהיה לו "התרעה חד-משמעית ימים אחדים" (ההדגשה במקור) לפני פרוץ האש" והתכוון ליכולתם של האמצעים המיוחדים לספק התרעה ברורה. אם ההתרעה הזאת תגיע רק 12 עד 24 שעות לפני פרוץ המלחמה - הדגיש דדו - זו "תהיה הפתעה גמורה".¹⁴

בוקר, אז התקבל המידע מ"המלאך" - הסוכן המצרי אשרף מרואן - ש"היום תפרוץ מלחמה". את המידע העביר ראש המוסד, צבי זמיר, שפגש את מרואן בלונדון. הכרת אמינותם של שני המקורות - האמצעים המיוחדים ו"המלאך" - היא שעמדה בבסיס ההערכות שתהיה התרעה מספקת לפני פרוץ מלחמה.²² המידע שהעביר זמיר לישראל היה הרכיב המודיעיני שחסר לדדו כדי שיוכל לדרוש גיוס מילואים.²³ ועדיין עמד לפניו יום של מאבקים עם דיין ועם זעירא על האופן שבו יהיה צה"ל כשתפרוץ המלחמה.

המסמכים והפרוטוקולים שהפכו לזמינים בשנים האחרונות מאפשרים להתחקות באופן מדויק למדי אחרי האירועים בעקבות הפצתו של המידע שהגיע מ"המלאך". עד השעה 8:05, אז נערכה הישיבה המכרעת אצל גולדה, התרכז דדו בהכנות למכת מנע ולגיוס מילואים בהתאם להוראות שקיבל מהדרג המדיני ובהנחיית אלופי הפיקוד להמשיך את ההיערכות למלחמה.²⁴

בדיון עם דיין בשעה 5:50 דרש דדו גיוס מילואים מלא של קרוב ל-200 אלף חיילים, ו"שר הביטחון מציין שעל סמך הידיעות של עכשיו אין עדיין לעשות גיוס כללי". בהתחלה אישר דיין גיוס של 20-30 אלף חיילים,²⁵ ולאחר דיון נוסף הסכים ל"הגנת אין ברירה" ולגיוס שתי אוגדות - כ-50-60 אלף חיילים. זעירא, שהצטרף לדיון, קבע שהמקורות "אומרים שהכול שקט. לא תהיה מלחמה".²⁶ הרמטכ"ל חזר על דרישתו לגיוס מילואים מלא, אולם דיין לא הסכים ודרש להמתין לישיבה אצל גולדה בשעה 8:05 - כשעתיים לאחר מכן.²⁷ דיין קבע ש"על סיפורי צביקה זמיר [עדות מרואן - א"ר] לא מגייסים את כל צה"ל".²⁸ זה המקום להזים אגדה שהשתרשה: דדו לא עיכב את הגיוס של שתי אוגדות המילואים שדיין אישר את גיוסן בראשית שיחתם מתוך גישה של "הכול או כלום" ומתוך ציפייה שגולדה תאשר גיוס מלא בפגישתם שעתיים מאוחר יותר. למעשה, בסוף פגישת השניים דיין חזר בו מהסמכתו המוקדמת יותר לגיוס מילואים - ובכך דחה את מוכנות צה"ל בשעות יקרות.²⁹

אולם ב-6 - שעתיים בלבד לאחר שהגיעה הידיעה שמצרים וסוריה עומדות לפתוח במלחמה - הזמין דיין את שמעון פרס למשרדו.

לאחר הפגישה עם גולדה התקיימה ישיבת מטכ"ל, ובה פרס דדו פעם נוספת את האופן שבו הוא רואה את המציאות שנוצרה בגבולות. הוא דיווח על היערכותם של צבאות ערב, ציין שזו מאפשרת להם לפתוח במלחמה וכי אין הוכחה חד-משמעית שאין הם עומדים לעשות זאת. דדו ציין שאמ"ן אומנם מעריך שהמצרים והסורים לא יתקפו (יש לציין שזעירא נכח בישיבה), אך ציין שנעשו הכנות לקראת מלחמה - חוץ מאשר גיוס המילואים, שכן "חייבת להיות התרעה. אולי תינתן היום. אולי יתברר שהאש עומדת להיפתח בעוד 24 שעות או בעוד 12 שעות. לא תיפתח אש בלי התרעה מוקדמת כזאת".¹⁵

דדו לא יכול היה להתחיל בגיוס המילואים מכיוון שדיין חתר לכך שהמילואים יגויסו רק לאחר שהערבים יתחילו להילחם.¹⁶ הנוסח המדויק של דיין היה "לא להזיז כוחות, אלא אם ממש יתחיל. הכבישים ריקים היום".¹⁷ מבחינתו של דדו, צה"ל החל להיערך למלחמה שיכולה לפרוץ "כבר היום", וכך הנחה את פקודיו.¹⁸

לעומת דיין, שניסה להמעיט בחשיבות ההתרעות, עשה דדו ככל יכולתו כדי להכין את צה"ל לקראת מלחמה.¹⁹ כשחקרה ועדת אגרנט את דיין על הוראתו לדדו לא לגייס מילואים עד שיתחילו הקרבות, הוא אמר: "אני אומר 'לא להזיז כוחות, אלא אם ממש יתחילו', וזה תשובה לזה שהוא [הרמטכ"ל] אומר: אנחנו רוצים לרכז כוחות אם קורה משהו".²⁰ דדו לא לחץ בכל כוחו על גיוס מכיוון שמבחינתו ביום שישי "עדיין אינני יודע על מלחמה בדיוק".²¹ ההיסוסים בישראל הסתיימו בשבת לפנות

ההזמנה הבהולה הזאת בשעה הבלתי שגרתית הזאת ביום הכיפורים מפריכה את טענותיו של דיין כי לא חשב שעומדת לפרוץ מלחמה וכי חשש מהנזק שיגרם גיוס שווא לו ולמפלגתו בבחירות הקרבות.³⁰

הפגישה עם גולדה החלה בשעה 8:05, ושני הצדדים הציגו את עמדותיהם. גולדה כבר ידעה שמלחמה עומדת לפרוץ, שכן עמד לרשותה המידע שהעביר מרואן. דיין אמר שגיוס של 50-60 אלף חיילים מוסכם עליו: "לזה אין ברירה, כי זה כוח הגנתי"³¹ והציע שאם "יחמירו" הדברים, יגויסו חיילים נוספים.³²

דדו חלק על מסקנותיו של דיין: אם לא יגויס המערך המלא, אמר, "נוכל לבלום, אך נהיה מוגבלים למהלכים הגנתיים, בעוד שאם יהיו יותר כוחות, נוכל לעבור למתקפת נגד".³³

הלחץ של דיין להימנע מגיוס מלא של המילואים לא שיכנע את גולדה, בוודאי שלא לאחר שהודיע: "אם תאשרי גיוס מילואים גדול - לא אתפטר".³⁴ דיין גם נימק את עמדתו: "היות שאני מעריך שב-24 שעות [לאחר פרוץ המלחמה - א"ר] אנו יכולים להרשות לעצמנו זאת [להימצא במצב של גיוס מילואים חלקי - א"ר], אז נעשה [את] המהלך הראשון בקושי [דהיינו נגייס מעט אנשי מילואים ולא נהיה הראשונים לפתוח באש - א"ר], ו[נוכל] להתחיל זאת טוב מבחינה בין לאומית".³⁵ בשעה 9:20 קיבלה גולדה החלטה על גיוס מילואים מלא אף על פי שדיין המליץ על גיוס חלקי בלבד.³⁶

לדברי ברטוב, ההבדל בין דיין לדדו ביום שבת היה בהערכתם בנוגע לסיכויים לפרוץ מלחמה: הרמטכ"ל כבר היה משוכנע שהמלחמה עומדת לפרוץ וכי לא ניתן למנוע אותה, ואילו דיין "לא היה בטוח עדיין כי אכן המלחמה היא בלתי נמנעת".³⁷

מהדיונים שהתקיימו בישיבה אצל גולדה ומהדיונים שהתקיימו לאחר מכן ניתן ללמוד שהתקיימה הידברות בין ישראל לארה"ב בניסיון למנוע את המלחמה, אולם מקבלי ההחלטות בארץ כבר ידעו שהמלחמה תפרוץ בתוך שעות - אם מאמצי המניעה לא יעלו יפה - ולכן יש לוודא שצה"ל יימצא במצב האופטימלי ברגע שתיפתח האש. אם כן, מדוע התנגד דיין לגיוס מילואים ומדוע הוסיף זעירא לטעון שיש סבירות נמוכה למלחמה? יתר על

מהדיונים שהתקיימו בישיבה אצל גולדה ומהדיונים שהתקיימו לאחר מכן ניתן ללמוד שהתקיימה הידברות בין ישראל לארה"ב בניסיון למנוע את המלחמה, אולם מקבלי ההחלטות בארץ כבר ידעו שהמלחמה תפרוץ בתוך שעות - אם מאמצי המניעה לא יעלו יפה

כן, לפי דו"ח אגרנט, "בשעה 4:30 בבוקר בערך ביום הכיפורים הודיע ראש אמ"ן, על יסוד מידע חדש שקיבל, על פתיחת המלחמה על ידי האויב בשעה 18:00 בערב בשתי החזיתות".³⁸ האם ייתכן שדיין ניהל מדיניות משלו שנועדה לגרום לכך שצה"ל לא יהיה מוכן למלחמה באופן אופטימלי - בניגוד לרצונם המפורש דדו ושל גולדה? ואולי דיין הוא בכלל קורבן נוסף של ההטעיה שלה אחראי זעירא? ראשית אנסה לענות על השאלה השנייה.

"אלי זעירא היה בחירה של משה דיין... הייתה [ביניהם] מערכת יחסים מאוד טובה. לדדו היה קשה מאוד להיכנס [בין השניים, שכן] זה אומר להיכנס באופן שהוא מערער על הערכה [של זעירא, וזה] "היה מאוד לא נוח", סיפר לימים זמיר.³⁹

דיין, כידוע, לא המליץ על מינויו של דדו לרמטכ"ל, אולם גולדה החליטה למנותו למרות זאת. זמיר כותב שדיין ראה בזעירא את הרמטכ"ל הבא אחרי דדו. "גולדה הבינה את הקושי הטמון ביחסים הקרובים כל כך" ביניהם, ולכן קירבה את דדו אליה "כדי שבנסיבות האלה ייווצר איזון".⁴⁰ דיין הקים את "פורום שר הביטחון", שבו שימש זעירא משענת לעמדותיו של דיין. זמיר, ראש המוסד, לא הוזמן לישיבות הפורום הזה. ברור אפוא מדוע התייחסה גולדה בחשדנות ליחסים בין השניים ומול הקשר של דיין ושל זעירא בחרה לחזק את מעמדו של זמיר, שראה בפורום הזה "מכשיר לייצור הסכמה [עם עמדותיו של דיין] ולחזוק סמכותו".⁴¹ זמיר מספר שגולדה ידעה על המחלוקת בין הערכות המוסד לבין הערכת אמ"ן וכן שהוא לא הוזמן לפגישות בענייני מודיעין אצל שר הביטחון - פגישות שהתקיימו בדרך כלל בהתרעות קצרות.⁴² זמיר מסביר שגולדה נמצאה במצב לא נוח מול דיין בסוגיות מודיעין והתרעה ושלרוב לא יכלה לקרוא לזמיר לבוא לישיבותיה עם דיין.⁴³

יש להניח כי הסיבה לכך קשורה לעמדותיו של זמיר, שהיו שונות מאלה של שר הביטחון, וייתכן שהיא קשורה ללחצו של דיין על גולדה שלא להזמין את ראש המוסד.

היחסים הקרובים בין דיין לבין זעירא לא באו לידי ביטוי במסמכים ובפרוטוקולים, אולם מעצם העובדה שדיין רצה כי זעירא יהיה הרמטכ"ל הבא ניתן ללמוד שהם ראו עין בעין את מצבה של ישראל ואת הנתיב שבו עליה לצעוד.

ההיגיון המדיני-פוליטי של עמדת דיין-זעירא מול עמדת גולדה-דדו

מדוע התנגדו דיין וזעירא לגיוס מילואים? כל ההסברים שניתנו לכך עד היום קשורים ל"קונספציה" שהתגבשה באמ"ן, ולפיה מצרים לא תצא למלחמה לפני שתהיה מוכנה לכך. לפי אמ"ן, באותה העת מצרים עדיין לא הייתה מוכנה למלחמה שכן היא לא השיגה יכולות שונות שהיא עצמה ראתה בהן תנאי מוקדם ליציאה למלחמה. מדובר היה בעיקר ביכולת לתקוף בעומק שטחה של ישראל. עם זאת, כפי שהוסבר לעיל, לפי ועדת אגרנט ולדברי פרס, ערב מלחמת יום הכיפורים ידע דיין שעתידה לפרוץ מלחמה. לכן, לדעתי, ההתנגדות של דיין לגיוס המילואים אינה מצויה במישור המודיעיני-צבאי אלא במישור הפוליטי.

כשהבין דיין שהמלחמה ודאית, הוא העדיף שישראל תותקף ראשונה ולא תהיה התוקפת. לתפיסתו, "24 שעות [של מלחמה ללא גיוס מילואים מלא] אנו יכולים להרשות לעצמנו".⁴⁴ לכן מבחינת דיין ניתן היה להסתפק בגיוס חלקי שמקנה לישראל את "המינימום ההגנתי" שהיא זקוקה לו, ולא היה צורך ביותר מכך.⁴⁵ בדיון שהתקיים ב"בור" (מוצב הפיקוד העליון) שעות ספורות לפני פרוץ המלחמה אמר דיין: "אני רוצה להזכיר לכולם כי המטרה הראשונה היא השמדת כוחות. כיוון שאיננו פופולריים בעולם בעניין שטחים... כך שהמהלך לכיוון דמשק הוא בשביל להשמיד כוחות, ולא לתפוס עמדות שאני מעריך שנטפרך לסגת מהן".⁴⁶

הוויכוח בין דדו לבין דיין התמקד בשאלה באיזה מצב תימצא ישראל כשתפרוץ המלחמה. לשניהם היה ברור שלשלב הפתיחה של המלחמה תהיה השפעה גדולה על האופן שבו היא תסתיים. לדעתי, דיין רצה שעם פרוץ המלחמה יהיו לצה"ל די כוחות להגנה בלבד,

קצין צה"ל על גדת תעלת סואץ, 1970 | לדעתי, דיין רצה שעם פרוץ המלחמה יהיו לצה"ל די כוחות להגנה בלבד, שאמורה הייתה לכלול נסיגה חלקית ולאחר מכן בלימה של הכוחות התוקפים

שאמורה הייתה לכלול נסיגה חלקית ולאחר מכן בלימה של הכוחות התוקפים. לכן הוא העדיף שהמצרים והסורים יעשו את מהלך הפתיחה - אף שמשמעות הדבר הייתה ספיגת מכה חזקה ומכאיבה. לאחר מכן - לפי הגישה של דיין - אמור היה להתרחש גיוס המילואים המלא. את עוצמתו המלאה אמור היה צה"ל, לפי דיין, להפעיל לייצוב קו הגנה חדש בתוך סיני - מה שהיה יוצר מציאות מדינית-צבאית חדשה ונוחה יותר לישראל.

מנגד, דדו חתר להשיג ניצחון מוחלט. לכן הוא רצה להיכנס למלחמה כשכל צבא המילואים מגויס וערוך לבלימת צבאות ערב כך שלא ישיגו שום הישג צבאי. בשלב שלאחר מכן רצה דדו להעביר את המלחמה לשטח האויב. מהפרשנות הזאת לאירועים עולה שהוויכוח בין דיין לדדו היה פוליטי יותר מאשר צבאי: דדו רצה ניצחון צבאי מוחץ, שאותו יוכלו המדינאים לנצל לאחר מכן למשא ומתן על הסדר מדיני; דיין רצה בבלימה ובנסיגה מוגבלת - בלי מתקפת-נגד איכותית - מה שיקנה לערבים הישג ראשוני, אך בסך הכול ישמר את הסטטוס קוו שנוצר אחרי מלחמת ששת הימים.

הפרשנות הזאת למהלכיו של דיין ערב המלחמה מקבלת חיזוק מבדיקת מהלכיו בימים הראשונים למלחמה. כבר ביום השני של המלחמה המליץ דיין לאלוף פיקוד הדרום שמואל גונן (גורודיש) "להכין קו אחר", כלומר להיערך ב"קו חדש ולא לשחוק את הכוח של המעוזים". המלצתו של דיין הייתה לסגת לקו מצרי הגידי והמיתלה, והוא נתן אותה ישירות לאלוף הפיקוד ולא דרך הרמטכ"ל.⁴⁷ באותה השיחה ביניהם ביום השני למלחמה אמר דיין לגורודיש כי צריך להתכונן לנסיגה ולהגנה על דגניה ועל הכינרת, ולפיכך יש להפנות את כל כוחו של חיל האוויר להגנה על הצפון - ומכאן ההכרח להכין את "הקו השני" בסיני, שכן הכוחות בדרום לא יוכלו לקבל סיוע אווירי. מכיוון שגורודיש וקצינים נוספים התנגדו לנסיגה המוצעת לקח דיין את גורודיש לשיחה בפורום מצומצם ואמר לו: "אני מציע שכבר עכשיו ניכנס לנסיגה [בדרום]. הסורים הגיעו עד לדגניה. הם כמעט בכינרת, הם מתארגנים". גורודיש לא הסכים משום שהדבר היה מנוגד להוראות הרמטכ"ל. דיין הגדיר את דבריו "הצעה מיניסטריראלית" ודחק בגורודיש לפעול

לפי ועדת אגרנט ולדברי פרס, ערב מלחמת יום הכיפורים ידע דיין שעתידה לפרוץ מלחמה. לכן, לדעתי, ההתנגדות של דיין לגיוס המילואים אינו מצוי במישור המודיעיני-צבאי אלא במישור הפוליטי

לפיה. על כך ענה לו גורודיש: "דבר עם דדו. אני רוצה לשמוע את זה ממנו, לא ממך".⁴⁸ חיים הרצוג מספר כי כשפרצה המלחמה הורה דיין לסגת להרים.⁴⁹ לעומת זאת, דדו אמר לאחר כמה שעות של בלימה: "מצבנו סביר, ובשביל שלב בלימה - זו בלימה סבירה".⁵⁰ רבות נכתב על הימים הראשונים של המלחמה, ורבים מהכותבים שעסקו בכך הדגישו את חרדתו הגדולה של דיין. אף נטען שבהופעתו בפני ועדת העורכים ב-8 באוקטובר הוא דיבר על "חורבן הבית השלישי". לדעתי ההתבטאות הזאת של דיין לא ביטאה את המציאות הצבאית ואפילו לא את המציאות הצבאית כפי שראה אותה דיין, אלא היא נועדה לחזק את הקו המדיני שלו.⁵¹ יש לציין שכבר בראשית 1973 היה בידי המוסד ואמ"ן מידע על תוכנית המלחמה של המצרים, ואין ספק שדיין ידע שהתוכנית הזאת מוגבלת לכיבוש קו בר-לב בלבד, ולפיכך חורבן הבית כלל אינו עומד על

הפרק.⁵²

המלצותיו של דיין היו לקצר את הקווים, ואם צריך - אף להתייצב ממזרח לקו שארם א-שייח'-אל-עריש.⁵³ בישיבה עם גולדה, אלון וגלילי ב-7 באוקטובר אמר דיין: **יש לייצב קו קבוע [ב]טסה-גידי-מיתלה, במרחק של כשלושים וכמה קילומטרים מן התעלה, ולא בתקווה לשוב ולהגיע אל התעלה. קו התעלה אבוד. [...] יש להתכונן לפינוי של כל קו מפרץ סואץ ולהכין להגנה את אזור שארם א-שייח'.**⁵⁴

דיין גם אמר שאם יש אפשרות להפסקת אש מיידית - על ישראל להיענות לה מכיוון שלדעתו אי-אפשר יהיה לשוב ולהדוף את המצרים אל מעבר לתעלה, גם לא כשיבואו כוחות המילואים. בולטת העובדה שההמלצה הזאת של דיין זהה למדיניות שהוא המליץ לנקוט מול המצרים בשנים שלפני המלחמה. לעומת זאת, גולדה, גלילי, אלון ואחרים לא רצו בהפסקת אש במציאות הגיאוגרפית שנוצרה בעקבות הצליחה של צבא מצרים ורצו לקדם את התקפת-הנגד של צה"ל.⁵⁵ גם דדו התנגד לחלוטין לעמדותיו של דיין והמליץ להיערך להתקפת-נגד למחרת בבוקר (8 באוקטובר), והמלצתו התקבלה.⁵⁶ גם הצעתו של דיין ב-8 באוקטובר לאותת "איתותים

משה דיין במלחמת יום הכיפורים | מדיניותו של משה דיין בימים שלפני מלחמת יום הכיפורים ובזמן המלחמה מלמדת כי הוא חתר לשינוי המצב שישראל יושבת בקו התעלה

גרעיניים" נועדה, לדעתי, לחזק את הקו המדיני שלו. אילו יושמה הצעתו היה אפשר להביא להפסקת אש בקווים שקדמו להתקפת-הנגד הישראלית ולמנוע אותה - מה שעלול היה להביא את המלחמה לסיום במציאות גיאור-אסטרטגית קשה מאוד לישראל.⁵⁷

סיכום: שורשיה של השקפת דיין

בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים הייתה צמרת השלטון בישראל חלוקה בנוגע לאופן שבו יש להתייחס לשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים: האם יש לראות בהם קלפי מיקוח לקראת משא ומתן על הסדר מדיני או נכס שאסור לוותר עליו. למחלוקת הזאת גם היה פן אישי: מאבק ירושה בין יגאל אלון למשה דיין. אלון וכן גולדה מאיר וישראל גלילי תמכו בפשרה טריטוריאלית תמורת סיום הסכסוך הישראלי-ערבי, ואילו משה דיין ושמועון פרס העדיפו להמשיך בהחזקת השטחים כולם או לסגת מהם באופן חלקי וחד-צדדי. לשתי האופציות האלה הייתה מטרה אסטרטגית אחת: להימנע ממשא ומתן על שלום עם הערבים שתוצאתו הייתה קרוב לוודאי היפרדות מוחלטת או כמעט מוחלטת מהשטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. כידוע, לקראת הבחירות שהיו אמורות להתקיים ב-30 באוקטובר 1973, דרש דיין שמצע העבודה יכלול התחייבות להמשיך ההתיישבות בסיני, ביו"ש ובגולן, ובסופו של דבר התקבלה דעתו באופן חלקי במסמך פשרה שניסח גלילי ושכלל התחייבות להתיישב בבקעת הירדן, בפתחת רפיח ובגולן.⁵⁸

תוכניתו המקורית של דיין כללה נסיגה ישראלית-מצרית הדדית משני עברי התעלה למרחק של 25-30 ק"מ, ללא ערובות של ארה"ב. עמדתו של דיין חרגה מעמדת הרוב בממשלה בכמה סוגיות: ראשית, דיין היה מוכן לנסיגה חלקית תמורת הארכתה של הפסקת האש, ואילו הממשלה תמכה בנסיגה רק לאחר כניסה להתהליך שלום; שנית, הוא היה מוכן לסגת לגבול שרירותי, לא מוכר מבחינה בין-לאומית ולא גבול ביטחוני; שלישית, הוא חתר לצמצם את המעורבות האמריקנית.

מפורסמת אמרתו "טוב שארם בלי שלום מאשר שלום בלי שארם", ואליה יש להוסיף את דבריו ש"כרעג רוצים שאנו נשלם בעד זה [השלום] תשלום כזה שאני מתפלל שלא

כבר ביום השני של המלחמה המליץ דיין לאלוף פיקוד הדרום שמואל גונן (גורודיש) "להכין קו אחר", כלומר להיערך ב"קו חדש ולא לשחוק את הכוח של המעוזים". המלצתו של דיין הייתה לסגת לקו של מצרי הגידיו והמיתלה, והוא נתן אותה ישירות לאלוף הפיקוד ולא דרך הרמטכ"ל

נגיע ליום הזה".⁵⁹ אלון קבע ש"עד למלחמת יום הכיפורים היו כאלה שהיו בלתי מרוצים מהיעדר מוביליות, והיו כאלה שהיו מרוצים מהמצב שהתקיים".⁶⁰

תפיסתו של דיין באותן שנים הייתה שאין לצפות למשא ומתן בין ישראל לבין הערבים, ואם אכן יתקיים משא ומתן, הוא לא יבטיח פתרונות של ממש לישראל. לכן כבר ב-1968 הציע דיין את חלוקת סיני ונסיגה בלא משא ומתן. זוהי הסיבה להתנגדותו לשיבת צה"ל על קו התעלה.⁶¹ מדיניותו בימים שלפני מלחמת יום הכיפורים ובזמן המלחמה מלמדת כי הוא חתר לשינוי המצב שישראל יושבת בקו התעלה.

אחד מחוקרי התקופה כתב: מאלף הדבר להבנת חילוקי הדעות... כי ב-1971, כאשר ניסה שר החוץ האמריקני רוג'רס ללחוץ על ישראל לפנות את אזור התעלה, היה זה דיין שדחף להסדר חלקי בתעלה, ואילו גולדה, אלון ותומכיהם התנגדו, משום שלא רצו בהסדר שאיננו חלק מוגדר מתהליך מוסכם לקראת שלום כולל, ועם זה יוציא מידי ישראל קלפי מיקוח חשובים שכל עוד הם בידיה, מהווים הם תמריץ חזק להגיע עימה להסכם שלום כולל. דיין חשב שאם ישראל תיפטר מן התעלה, יפחת הלחץ למשא ומתן לשלום כולל, גם מן הצד המצרי וגם מצד ארצות-הברית, וניתן יהיה להאריך את הסטטוס קוו.⁶²

נראה אפוא שמדיניותו של דיין, אשר חתרה לשימור הסטטוס קוו באזור, תורגמה לאסטרטגיה צבאית בזמן מלחמת יום הכיפורים - אסטרטגיה שלא הייתה מקובלת על מרבית מקבלי ההחלטות בישראל. מדיניותו של דיין חתרה לבטל את עליונותו של צה"ל באמצעות הפתעת ישראל בתחילת המלחמה ונסיגה לקווי המצרים בסיני והכנירת בצפון

ובו מתאר הרמטכ"ל את התנגדותו של דיין לניסוי שתי
אוגדות, ראו, אדם רז, **שם**, עמ' 198-200. בפועל, חזר בו דיין
מהסכמתו הראשונית לניסוי שתי אוגדות, ובכך גרם לעיכוב
נוסף במבוכתו של צה"ל לקראת המלחמה.
28. גורדון, **30 שעות באוקטובר**, עמ' 258. גורדון מסתמך על
רישומי של שלמה גזית שנכח בישיבה. לאחר המלחמה
החליף גזית את זעירא בראשות אמ"ן.
29. דיון מפורט על כך ראו: אדם רז, **שם**, עמ' 198-200. (ראו
הערה 27).
30. מיכאל בר-זהר, **כנף החול: שמעון פרס - הביורגריה**,
ידיעות אחרונות, תל-אביב, 2006, עמ' 411
31. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 40
32. **סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה**, 6.10.1973,
א-7049, ארכיון המדינה, עמ' 9
33. **שם**, עמ' 5
34. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 42
35. **סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה**, עמ' 11
36. התיאור של אותן השעות נמצא גם בזיכרונותיו של תא"ל
ישראל ליאור, המזכיר הצבאי של גולדה מאיר. ראו: איתן
הבר, **היום תפרוץ מלחמה**, עידנים - ידיעות אחרונות, תל-
אביב, 1987, עמ' 11-31
37. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 13
38. **דוח ועדת אגרנט**, עמ' 18
39. מתוך ריאיון עם צבי זמיר במרכז התייעוד של מרכז יצחק
רבין לחקר ישראל, 30.3.2003
40. זמיר, **בעיניים פקוחות**, עמ' 106
41. **שם**, עמ' 109
42. **שם**, עמ' 154
43. ריאיון עם צבי זמיר במרכז רבין
44. **סיכום ההתייעצות אצל ראש הממשלה**, עמ' 11
45. **עדות דדו בפני ועדת אגרנט**, 4.2.1974, ארכיון צה"ל, עמ' 72
46. ברטוב, **משה דיין**, עמ' 80
47. ברטוב, **משה דיין**, עמ' 96
48. בן כספית, "גורדיש מול דיין", **מעריב**, 8.8.2003
49. ברטוב, **משה דיין**, עמ' 96. ברטוב טוען שהרצון טועה וכי דיין
לא נתן הוראה כזאת.
50. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 42
51. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 63
52. על כך ראו את מאמרו הקצר של אורי בר-יוסף, "המחדל
שעוד לא נחקר", **הארץ**, 25.9.2012. בר-יוסף מסתמך על
ספרו של זמיר, **בעיניים פקוחות**, עמ' 176-177, 212-215.
בר-יוסף כותב שדיין לא ידע על תוכנית המלחמה המובטלת
של המצרים, ואילו דעתי שונה משלו בעניין הזה.
53. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 64
54. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 66-67. השוו גם לדברים שאמר דיין
בדיון אצל ראש הממשלה ב-7.10.73. בשעה 9:10, ארכיון
המדינה, א-7017
55. דיון אצל ראש הממשלה (ראו הערה 54)
56. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 67
57. על הממד הגרעיני של המלחמה ועל הצעותיו של דיין ראו
את מאמרי שעתידי להתפרסם בגיליון הקרוב של כתב
העת "עדכן אסטרטגי" של המכון למחקרי ביטחון לאומי.
האיתותים הגרעיניים שבהם מדובר הם פעולות הפגנות
לחימוש טילי יריחו.
58. על תוכניתו של משה דיין ראו: יגאל וגנר, "פוליטיקה
ואידיאולוגיה במחלוקת על ארץ ישראל השלמה", בתוך:
יגאל וגנר, מוקי צור ואדם רז, **לקראת הימים הבאים: לדרכו
של יגאל אלון**, בית יגאל אלון, גינוסר, 2009, עמ' 204-246
59. **מעריב**, 8.4.1969
60. מרדכי שלו (עורך), **יגאל אלון כשר החוץ - פרקים מפועלו**,
משרד החוץ - מחלקת ההסברה, עמ' 75. לא מצוינים שנת
ההוצאה ומקום ההוצאה
61. ראו: וגנר, **פוליטיקה ואידיאולוגיה**, עמ' 215
62. **שם**, עמ' 216-217

ראו גם אצל ברטוב, **דדו**, עמ' 314-315
8. אלי זעירא, **מלחמת יום כיפור - מיתוס מול מציאות**,
הוצאת "ידיעות אחרונות", 1993, עמ' 138-141; ועדת אגרנט,
דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 21; ברטוב, **משה דיין**, עמ' 59;
ברטוב, **דדו**, עמ' 316
9. ברטוב, **דדו**, עמ' 315
10. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 22
11. ברטוב, **דדו**, עמ' 317; דוח ועדת אגרנט, **ועדת החקירה -
מלחמת יום הכיפורים**, עם עובד, תל-אביב, 1975
12. **שם**, עמ' 319
13. **שם**
14. **שם**, עמ' 319. ראו גם: שלמה נקדימון, **סבירות נמוכה**,
רביבים וידיעות אחרונות, 1982, תל-אביב, עמ' 88
15. ברטוב, **דדו**, עמ' 320
16. **שם**. ברטוב, שלישו ומזכירו הצבאי של דיין, אינו מזכיר
את האירועים האלה בספרו דיין במלחמה. הסיבה לכך
ברורה: כל פרק ד' בספר, העוסק בשבוע שקדם למלחמה
(עד יום שישי, 5 באוקטובר) הוא כתב הגנה על דיין ואף
- אפשר לומר - התרסה (מומסת) נגד דדו וחמיר. ראו
ברטוב, **משה דיין**, עמ' 44-56. דיין בספרו האוטוביוגרפי
כתב: "בישיבת המטה השבועית החלטנו להכריז על מצב
ג' צה"ל וכוננות". עם זאת, דיין אינו מספר לקורא מה
שלמדנו מברטוב - שהוחלט על הכוננות בישיבת מטכ"ל
שבה הוא לא נכח ובעקבותיה תורגמו הפקודות למעשים.
רק לאחר מכן הודיע על כך דדו לדין בישיבה שהוא מזכיר.
דיין, **אבני דרך**, עידנים, דברי ידיעות אחרונות, תל-אביב,
1976, עמ' 573. גם זעירא מסכים עם הצנת הדברים של
דדו, כלומר שדדו הודיע לדין על העלאת הכוננות. זעירא,
מיתוס מול מציאות, עמ' 141. אני מסכים עם דבריו של בר-
יוסף כי ההחלטות שהתקבלו בישיבה הזאת אצל הרמטכ"ל
היו החשובות ביותר מאז החלה המתיחות בספטמבר. בר-
יוסף מציין כי אין פרוטוקול מלא של הישיבה, ו"זו אולי
הסיבה שכותבי העיתים של המלחמה נוטים להתעלם
ממנה". זהו פירוש סביר, אולם להערכתי הסיבה נעוצה גם
בנכונות שההכרזה על כוננות ג' סודקת את הקונספציה
שלפיה מקבלי ההחלטות בישראל לא חשבו שמלחמה
עומדת בפתח. כוננות ג' לא מכריזה אם אין חשש אמיתי.
ראו: בר-יוסף, **הצופה שנרדם**, עמ' 298. על הדברים שאמרו
זעירא ודדו בישיבה ראו: נקדימון, **סבירות נמוכה**, עמ' 95-
92
17. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 23. פרוטוקול חלקי של
הישיבה אצל שר הביטחון מופיע בדוח החלקי הנוסף
בעמודים 21-24
18. ברטוב, **דדו**, עמ' 320-323
19. על ההכנות המפורטות של חיל האוויר למלחמה בעקבות
הקצאת רמת הכוננות של דדו ראו: שמואל גורדון, **30
שעות באוקטובר: החלטות גורליות: חיל האוויר בתחילת
מלחמת יום כיפור**, מעריב, תל-אביב, 2008, עמ' 204-217.
אל"ם עודד מרום, מפקד מרכז סיוע התפיס, סיפר: "חיל
האוויר לא הופתע במלחמת יום הכיפורים. כמה ימים לפני
המלחמה, מבחינה לוגית, הבנו שהולכים למלחמה. אך
מבחינה מנטלית לא הפנמנו זאת. יומיים-שלושה לפני
המלחמה כלולו היינו במקום שצריך", עמ' 205
20. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 23
21. עדות דדו בפני ועדת אגרנט, 4.7.1974, עמ' 7
22. בר-יוסף, **המלך**, עמ' 238-239. ועדת אגרנט ייחדה בדוח
שלה נוסף ל"מהלכים של המוסד בתחילת אוקטובר". ראו:
דין וחשבון חלקי נוסף, עמ' 55-47
23. זמיר כותב: "מה שהטה הפעם את הכף והצליח לערער
את זיכרונות העיקשת של אמ"ן היה העובדה שמרואן נקב
בתאריך מפורש לפתיחת המתקפה - למחרת היום". זמיר,
בעיניים פקוחות, עמ' 12
24. **דין וחשבון חלקי נוסף**, עמ' 31; ראו גם: ברטוב, **דדו**, חלק ב',
עמ' 13-9, 20-15
25. ברטוב, **דדו**, חלק ב', עמ' 15
26. **שם**, עמ' 33
27. **שם**, עמ' 34. במהלך השנים ביקרו רבים את דדו על העיכוב
החלקי בניסוי המילואים. הביקורת הזאת שגויה, כפי שניתן
ללמוד מעדותו של דדו בפני ועדת אגרנט ומכתבו של דדו
לרבין שפורסם לראשונה בכלי תקשורת שונים ב-2010,

בימים הראשונים של הלחימה. המדיניות
הזאת באה לידי ביטוי, בין היתר, בהתנגדותו
לצליחת התעלה.
האם זעירא, מועמדו של דיין לרמטכ"ל, פועל
ביתאום עם פטרונו בכך שסירב להפעיל
את האמצעים המיוחדים שבכוחם היה לתת
התרעה למלחמה? כיום עדיין לא ניתן להכריע
בשאלה הזאת. אבל התהייה רבה: איך העז
זעירא ליטול על עצמו אחריות כה כבדה?
לדעתי, רק היגיון מדיני - לא קונספציה ולא
שיקול טכני מודיעיני - יכול להסביר את
מהלכיו: מעשיו של זעירא מתיישבים היטב
עם מדיניותו של דיין בנוגע למציאות המדינית
שצריכה להיווצר בתום פעולות האיבה שעמדו
בפתח. לעניינינו אין חשיבות רבה לשאלה
האם זעירא ודיין החליטו יחדיו על אי-הפעלת
האמצעים המיוחדים, או שזעירא פשוט הבין
מה מצפה ממנו פטרונו.
יתרונו של ההסבר הזה בכך שהוא מוביל את
הדיון על ההפתעה אל המישור המדיני. לדעתי,
כל דיון על הפתעת יום הכיפורים שמתעלם
מההקשר המדיני הוא עקר.

הערות

1. לדיון מפורט וממצה על האמון הרב שרחשו מנהיגי המדינה
והצבא לאמצעים האלה, על התקששותו של אלוף אלי
זעירא שלא להפעילם וחמור מכך - על מצג השווא שהוא
יצר כאילו האמצעים האלה פועלים אך אינם מניבים שום
מידע התרעתי - ראו את מאמרו של אורי בר-יוסף, "איר-
הפעלת אמצעי האיסוף המיוחדים והכשל המודיעיני
במלחמת יום הכיפורים", **מערכות** 448, אפריל 2013, עמ'
<http://bit.ly/VuM8w>, ראו גם: אדם רז, "הידיים
ידי זעירא, והקול קול דיין - מדוע לא הופעלו האמצעים
המיוחדים ערב מלחמת יום הכיפורים", **הארץ**, 5.5.2013,
עמ' 124-126. <http://bit.ly/1hT6lrs>. יש לציין ששני
המאמרים נכתבו לפני שפורסמו בחודשים האחרונים
עדויות נוספות של ועדת אגרנט, כמו עדויותיהם של גולדה
מאיר, של אלי זעירא, של מנחם דיגל, ראש מחלקת איסוף
באמ"ן, ושל אישיות נוספים. העדויות האלה מחזקות את
אשר נטען בשני המאמרים.
2. **עדות זעירא בפני ועדת אגרנט**, 18.2.74, עמ' 63, ארכיון
צה"ל
3. דוגמאות למחקרים שמצדדים בעמדתו של זעירא: יגאל
קיפניס, **1973 - הדרך למלחמה**, דביר, אור יהודה, 2012,
עמ' 32, 221; אמיר אורן, "צלל המלחמה של אלי זעירא",
הארץ, 26.9.2003. וראו גם את דבריו של אלי זעירא בכנס
של המכון למחקרי ביטחון לאומי (6.10.13). שבו אמר כי
בידיו מסמך המאשר ש"האמצעים" הופעלו: <http://bit.ly/192whhU>. להפרכת הטענות האלה ראו: בר-יוסף, **שם**
ואדם רז, **שם**.
4. על כך ראו, למשל: אורי בר-יוסף, **הצופה שנרדם**, זמורה-
ביתן, לוד, 2001; אריה ברטוב, **משה דיין במלחמת יום
הכיפורים**, עידנים, תל-אביב, 1992, עמ' 17-32; קיפניס, **שם**,
עמ' 119-157, חנוך ברטוב, **דדו**, כרך א, תל-אביב,
1978, עמ' 238-323
5. גולדה מאיר, **חיי מעריב**, תל-אביב, 1975, עמ' 306
6. ברטוב, **דדו**, עמ' 307
7. הציטוט לקוח מתוך לקט שהפיץ אמ"ן ב-5 באוקטובר
בשעה 5:45 בבוקר. מצוטט בתוך: קיפניס, **1973**, עמ' 218.